
УДК 8128; 801.612

Галина Кобирина

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ПРИЙОМИ Й МЕТОДИ АНАЛІЗУ ПАРОКСИТОНЕЗИ НА ТЛІ ВІЛЬНОГО, РУХОМОГО НАГОЛОСУ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ

В українському діалектному просторі парокситоне́за є особливою ознакою лемківських говірок. У статті з'ясовано, що фіксований наголос на другому складі з кінця слова в окремих словах, граматичних формах функціонує й в українських говірках південно-східного, північного, південно-західного наріч. Окреслено проблеми, які постають у дослідженні парокситоне́зи на тлі вільного, рухомого наголосу в українських говірках. Зокрема, що вважати парокситоне́зою; чи будь-яка реалізація наголосу на другому складі з кінця слова — це парокситоне́за; який аспект у дослідженні брати до уваги — фонетичний чи морфологічний; на скільки український наголос є рухомий? Визначено критерії для з'ясування питання: «Чи явище парокситоне́зи на тлі вільного, рухомого наголосу є стабільним, чи занепадає в українському мовному просторі?»; запропоновано прийоми й методи дослідження парокситоне́зи на тлі вільного, рухомого наголосу в українських говірках; удокладнено визначення парокситонного наголошення — фіксований наголос на другому складі з кінця слова, який може функціонувати як постійна парокситоне́за та парокситоне́за на тлі вільного рухомого наголосу.

Ключові слова: рухомий / фіксований наголос, парокситоне́за, фонетичний / морфологічний аспект дослідження, склад, говірка, діалектний простір.

Парокситонний, або наголос на пенультимі, парокситоне́за — це фіксований на другому складі з кінця слова наголос, напр.: *ба́л'он* 'м'яч', *во́да*, *ко́за*, *професо́ри*, *мо́рос* 'мороз', *ру́бцак* 'ранець', *піціго́рний* 'цікавий, симпатичний'. Такий тип наголосу протиставляється вільному наголосу, який може стояти на будь-якому складі чи морфемі, власливий східнослов'янським, південнослов'янським, а також романським мовам (іспанській, португальській, румунській та ін.), санскритській, литовській [11: 8].

© Г.С. КОБИРИНКА, 2016

Парокситонеза властива польській мові (крім кашубських говірок, у яких наголос вільний, рухомий); північноморавським говіркам чеської мови (сілезькі діалекти), східнославацьким говіркам.

Фіксований наголос на другому складі з кінця є особливою ознакою лемківських чи західнокарпатських, говірок української мови (за винятком східних говірок з рухомим динамічним наголосом), які функціонують в західних районах Закарпатської області, Східнославацькому краї (Словаччина), Жешувському воєводстві (Польща)¹.

Водночас парокситонеза в окремих словах, граматичних формах на тлі вільного словесного наголосу властива й іншим українським говіркам південно-східного, північного, південно-західного наріч, напр.: *бу́ло*, *во́джу* (*во́дю*), *зе́рно*, *злиднóта*, *йдéмо*, *красі́ли*, *мо́го*, *на́йме*, *не́сла*, *не́су*, *тво́го* (середньонадніпряньські); *жайворóнок*, *на́йде*, *це́бер*; (слобожанські); *взя́ли*, *мо́го*, *тво́го* (степові); *вéзти*, *войа́ки*, *завéзти*, *не́сти* (середньополіські); *бе́руть*, *не́суть*, *палу́за* 'різка', *писа́нка* (західнополіські); *кочéрга*, *тру́на* (наддністрянські); *бархітовий* 'байковий', *фляка́вка* 'негода', *шалино́вий* 'шерстяний' (буковинські); *вхо́пиу*, *зач'и́у*, *роди́у* (гуцульські); *гора*, *ро́биу*, *те́рпйу* (надсянські); *во́да*, *зе́рно* (закарпатські).

Ареали виявів парокситонного наголошення граматичних форм іменників, прикметників, займенників, дієслів засвідчують лінгвогеографічні джерела — *Атлас української мови* (далі — АУМ), регіональні атласи. В АУМ, т. 2 цьому явищеві присвячені окремі карти № 134, 135, на яких представлено скартографовані лексеми з наголосом на пенультимі, зокрема це форми:

- родового відмінка однини присвійних займенників *мо́го*, *тво́го*;
- 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни *ко́шу*, *но́шу*, *про́шу*;
- прикметників *ву́з'киї*, *во́хкиї*, *т'існій*;
- називного відмінка однини окремих іменників *коч(о)éрга*, *коц'у́ба*;
- парадигми відмінювання деяких іменників *ме́'а*, *ме́'ім...*; *ло́ша*, *лош'ім...*

Сьогодні очевидним є те, що в діалектному континуумі необхідно розрізняти ареали інтенсивності прояву парокситонези: а) лемківські говірки з постійною парокситонезою (зауважимо, що саме ознака постійного парокситонного наголосу є визначальною в окресленні лемківського говору); б) українські говірки з обмеженим виявом парокситонези, яка функціонує на тлі вільного словесного наголосу².

Докладніше зупинимося на проявах парокситонези в зоні вільного динамічного наголосу.

Оскільки фіксований наголос вирізнявся на тлі вільного, рухомого, то закономірно, що парокситонний наголос здавна був об'єктом дослідження мовознавців.

¹ Докладніше про структурні ознаки лемківського говору див. дослідження: Бевзенка С.П. [1: 228–230]; Гриценка П.Ю. [4: 322–324]; Пиртея П. [15].

² Докладніше про межі лемківського говору див.: Stieber Z. [АУМ; 17]; межі парокситонези див.: Коць-Григорчук Л.М. [8: 50–69].

Окремі питання парокситонного наголошення в Україні та за її межами розглядали К.М. Ганкевич, І.Г. Верхратський, І.І. Огієнко, І.А. Панькевич, В.П. Латта, П.П. Чучка, Я.В. Закревська, Н.Й. Марчук, Л.М. Коць-Григорчук, В.М. Винницький, а також З. Штібер, К. Дейна, Я. Рігер. Завданнями, які ставили перед собою дослідники, були:

- окреслення меж парокситонези;
- з'ясування генези парокситонези;
- фіксація випадків парокситонези;

Ці питання залишаються актуальними і сьогодні, адже дослідники визначали ареали цього явища на підставі свідчень шістдесяти–дев'яносторічної давнини, пор.: [7: 92; 8: 50–61]. Водночас мовознавці обґрунтовували й доцільність літературного унормування деяких слів (їхніх форм) із парокситонним наголошенням [3: 40–54; 6: 129–138].

Дискусійним залишається й питання походження парокситонези в українських говірках, оскільки існують різні думки про шляхи виникнення цього явища в українському діалектному просторі. Поширеною є думка, що парокситонний наголос в українських говірках — це результат іншомовних впливів, запозичень, оскільки такий наголос властивий суміжним словацьким говіркам і є визначальним для більшості говірок польського мовного простору. Так вважали І.А. Панькевич, Ю.В. Шевельов, В.П. Латта, П.П. Чучка, З. Штібер, К. Дейна, Я. Рігер.

Водночас існує й інше пояснення цього явища — постання наголосу на пенультимі самостійним шляхом. Таку думку висловлювали І.І. Огієнко, Л.М. Коць-Григорчук, В.М. Винницький.

Вплив польської мови на виникнення української парокситонези заперечує І.І. Огієнко, пояснюючи тим, що, по-перше, такий наголос фіксують українські пам'ятки XV ст., час, коли польський вплив на нашу вимову не був ще сильний (однак учений не наводить прикладів з пам'яток XV ст.); по-друге, вимова *закон, народ*, як зазначає дослідник, поширена на всіх західноукраїнських землях; по-третє, такий наголос функціонує в мовленні простого люду, а «польський вплив на нашу мову не був такий сильний, щоб так міцно захопити величезні простори нашого селянства, — вплив цей захоплював переважно інтелігентські верстви українського народу, а до наших сіл доходив у дуже обмеженому розмірі» [11: 23, 39–40].

Ще один аргумент на користь власнеукраїнського походження українського парокситонного наголошення наводить Л.М. Коць-Григорчук — велика зона поширення наголосу на пенультимі в українському мовному просторі. Оскільки український ареал з наголосом на другому складі від кінця слова «входить у єдину смугу постійного парокситонічного наголосу поряд з відповідними словацькими і чеськими ареалами», то дослідниця ставить український парокситонний наголос у рівнорядне становище з наголосом словацьких і чеських говірок [7: 93; 8: 58].

Парокситонне наголошення дієслів в 1 ос. одн. теп. ч. (*ка́жу, люблю*) Г.Ф. Шило [16: 174], Н.Й. Марчук [10: 154] пояснюють вирівнюванням

до форм 2 і 3 ос. одн.; В.М. Винницький таке наголошення в зазначених формах дієслів вважає первісним, загальноукраїнським явищем, а «з XVIII ст. процес становлення і розвитку наголосу словоформ 1-ої особи однини теперішнього часу пішов неоднаковим шляхом у різних говорах української мови: у південно-східних діалектах усталюється флексійне акцентування..., а в південно-західному наріччі зберігається коренева (парокситонна) акцентуація, яка є досить стабільною і стійкою і нині» [3: 51–52].

Водночас вважаємо, що часові паралелі щодо процесу перетворення польської акцентної системи: від рухомого наголосу — до фіксованого й утворення лемківських говірок також можуть бути аргументом для підтвердження думки про те, що парокситонне наголошення в українських говірках не запозичене, а самобутнє явище, оскільки процес зміни акцентної системи в польській мові розпочався в XIV ст.: рухомий наголос перетворився на фіксований, спершу ініціальний, а з XV ст. — ініціальний у парокситонний, який усталився в польській мові в XVI ст. [18]. Лемківські говірки утворилися впродовж XI—XV ст. [15: 18], тобто формувалися (або й були вже сформовані) практично в той самий період, коли відбувалося перетворення акцентної системи в польській мові. Л.М. Коць-Григорчук слушно зазначає, що якби «визначальною була дія польського парокситонічного наголосу на формування відповідного українського, то вона мала б саме тоді сприяти процесові парокситонізації в тих українських говірках, у яких польські впливи могли бути найактивнішими, тобто в говірках Наддністрянщини та Надсянщини. Однак вони не стали осередком українського постійного парокситонічного наголосу» [8: 58].

Як свідчать дослідження мовознавців на матеріалі різних граматичних класів слів, часових зрізів, стилів, українська парокситонеза має давню історію, оскільки такий наголос в окремих словах і їхніх граматичних формах зафіксовано в українських пам'ятках (*моєго, своєго, твоєго; кажу, люблю, нушу, понесу; гліна, сліна, спіна; амінь, Господь — Господєви, гріха, дары, даровь, законь, народь, о́лтарь, похвала, прости́й, творець — творця* [11]; у лексикографічних джерелах, які свого часу відіграли нормотворчу функцію, зокрема в «Малоруско-німецькому словарі» Є. Желехівського, С. Недільського, у «Словарі української мови» в чотирьох томах за ред. Б. Грінченка (*байдуже, доступний, дрига́ти, зє́рно* [Желехівський]; *бо́рсук, га́зда, пере́крій* [Грінченко]); а також у «Русалці Дністровій», у творах С. Руданського, Ю. Федьковича, у поезії О. Маковея, Б. Лепкого, І. Франка, хоча наголос може порушуватися й унаслідок римування [3: 49].

З наголосом на передостанньому складі функціонують і церковнослов'янськими, зокрема у мовленні греко-католицьких священнослужителів³ (*гла́ва, да́ри, живи́й, за́кон, на́рід, стра́на, творець* та ін.). Існує думка, що в таких словах парокситонний наголос міг постати під південнослов'янським впливом, зокрема сербської мови, на український церковний

³ Зокрема, ми проаналізували на акцентному рівні мовлення Любомира Гузара.

наголос. Але, як зазначає І.І. Огієнко, факт існування такого наголосу в живому українському мовленні свідчить про те, що це міг бути не тільки південнослов'янський вплив, а «ґрунт до накорінного наголосу (у деяких словах це і парокситонне наголошення — Г. К.) в нашій мові повстав іще в доісторичну добу, разом з таким же наголосом у мові сербській, а пізніш його підтримали в нас, особливо в західньоукраїнських говорах, і південнослов'янський вплив, і вплив польської мови» [11: 40].

Зауважимо, що на сучасному етапі дослідники, фіксуєючи парокситонне наголошення на тлі вільного динамічного наголосу, трактують це явище як специфічне і сприймають як відхилення від літературного чи діалектного стандарту. Саме тому в з'ясуванні питання: «У яких морфологічних класах, формах слів функціонує парокситонеза в українському діалектному просторі?» доводиться спиратися на неповні й незіставні реєстри одиниць, на принагідні свідчення описових праць.

Мовознавці здебільшого звертали увагу на парокситонне наголошення дієслів 1-ої особи однини теперішнього часу (*ка́жу, лю́блю, пи́шу*), двоскладових інфінітивних форм (*везти, не́сти*), форми родового відмінка однини особових займенників (*мо́го, тво́го, сво́го*), окремих іменників (*коцю́ба, коче́рга, кропи́ва*), оскільки такий тип наголосу є своєрідним маркером південно-західного обширу й диференціює український діалектний простір.

На матеріалі української літературної мови І.І. Огієнко виділив слова з суфіксами, у яких наголос на передостанньому складі: *-а́да, -а́ка, -я́ка, -а́ля, -а́нець, -а́нин, -я́нин, -а́ня, -а́тель, -а́тор, -а́ха, -а́ха, -е́нко, -е́ня, -е́та, -е́ча, -не́ча, -и́ба, -и́ва, -и́га, -и́зна, -и́лно, -и́льник, -и́ло, -и́на, -и́нець, -и́ння, -и́ня, -и́сько, -и́ще, -и́тель, -и́ця, -и́вля, -и́вна, -и́льник, -и́я, -и́яна, -оба́, -о́га, -о́да, о́та, -у́га, -ю́га, -у́ля, -у́нок, -у́ра, -ю́ра, -у́ха, -ю́ка, -ю́ха, -я́га* [11: 60].

Одначе є чимало слів з наголосом на передостанньому складі не тільки на суфіксові, а й на префіксові, корені як у літературній, так і в діалектній мовах, пор.: *дру́жба, дру́жка, зі́лля, ка́мінь, ка́чур, сва́шка, спи́на, пи́во, ши́ло; видау́, дрімба́, зайшоу́, неруш* та багато ін.

Вважаємо, що доцільно укласти реєстр слів, граматичних форм з парокситонним наголошенням із зазначенням локалізації та джерела фіксування такого наголосу. Такий реєстр уможливить визначити часові та просторові координати парокситонези.

Оскільки українське парокситонне наголошення на тлі вільного українського наголосу системно не вивчали (дослідники обмежувалися констатацією факту функціонування парокситонези в словах, граматичних формах у досліджуваних говірках), то не вироблено й не усталено прийомів і методів аналізу явища парокситонези. Саме через те перед нами виникла трудність методологічного характеру, попри те, що значний внесок в опис методики характеристики наголосу як системи в цілому зробили Є. Курилович, Л.А. Булаховський, В.Г. Скляренко, А.А. Залізник, В.М. Винницький, які встановили ієрархію принципів опису наголосу: спочатку визначають, на якій саме морфемі стоїть наголос, а потім, на

якому складі. На думку Є. Куриловича, у мовах із вільним і рухомим наголосом наголос стоїть не на окремому складі слова, а передусім на окремій морфемі в межах слова [9: 76–77]. Водночас у дослідженні наголосу сучасної української мови, як слушно зауважує В.М. Винницький, не можна обмежитися одним рівнем, оскільки «морфологічний аналіз не забезпечує повного опису й пояснення наголосу, а фонологічний аналіз принципово неможливий без морфологічного. Ось чому наголос української мови визначається двома системами відношень: морфологічних і фонологічних» [2: 29].

Наголос утворює універсальну систему, яка координує граматику і фонологію. Взаємозв'язок наголосу і фонетичних процесів з морфологічними особливостями словозміни досліджено в колективній монографії «Морфемна структура слова» [13].

Отож, перед нами постали такі питання:

По-перше, на скільки український наголос є рухомий. Показовими в цьому аспекті й, на нашу думку, неочікуваними є результати дослідження І.І. Огієнка, який, здійснивши аналіз наголошення на матеріалі української літературної мови, зауважив, що, по-перше, більшість слів української мови має наголос нерухомий; по-друге, у 97 % слів наголос стоїть на трьох останніх складах; найчастіше на другому складі від кінця слова, таких слів близько 50 %; друге місце посідають слова з наголосом на останньому складі, їх приблизно 30 %; на третьому — слова з наголосом на третьому складі з кінця слова, тобто з пропарокситонним наголосом, приблизно 17 %. Наголос на 4–6 складах від кінця слова трапляється дуже рідко [11: 11]. Ми також провели подібне дослідження: підраховали слова на літеру «П» (оскільки вона є найчисленнішою) у діалектних словниках із різних регіонів і виявили, що 50 % слів — це слова з наголосом на пенультімі.

По-друге, що вважати парокситонезою? Чи будь-яка реалізація наголосу на другому складі з кінця слова — це парокситонеза? Адже можуть бути різні причини такого наголошення: а) пересунення наголосу внаслідок зовнішніх і внутрішніх чинників як процес дефіналізації наголосу; б) збереження давнього наголосу. Наприклад, дієслова *бра́ти*, *робі́ти*, *хвали́ти*, *ходи́ти* у формі наказового способу 1-ї і 2-ї ос. одн. у говірках можуть мати такі форми: *бе́р'ме*, *ро́бме*, *хва́л'ме*, *хо́д'ме*, *бе́р'те*⁴ і *бер'імо*, *роб'імо*, *хвал'імо*, *ход'імо*, *бер'іте*. З погляду місця наголосу, то він однаковий — на другому складі з кінця слова; але такий наголос має різне походження, пор.: форми *бе́р'ме*, *хо́д'ме*, *бе́р'те* виникли внаслідок редукції голосного в карпатських говірках. Навіть більше, якщо аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, то саме парокситонне наголошення могло спровокувати зміну в структурі дієслівних форм наказового способу, пор.: *берь*, *ходь* [14: 64]; парокситонеза у сполуках *да́уєм*, *зроби́уєм*, *сказа́уєм* зумовлена збереженням виділенням логічно виокремленої граматичної

⁴ Такий наголос зафіксував у карпатських говірках ще Михальчук К.П. [12: 453–512]; за нашими спостереженнями такий наголос функціонує і в сучасних закарпатських говірках.

форми, що увійшла до складу нового фонетичного слова і нової граматичної словоформи.

Звичайно, що в аналізі парокситонези ідеально було б розрізняти такі процеси. Для цього необхідно проаналізувати чимало акцентованих пам'яток, щоб стверджувати, що це або дефіналізація, або збереження давнього наголосу. Реалізація цього завдання ускладнюється тим, що існує обмежена кількість пам'яток із позначенням наголосу в словах. А вже до XVI ст. в українських пам'ятках місце наголосу не позначали. Тому основні етапи еволюції просодичної системи дослідники історичної акцентології відтворюють як реконструкцію на підставі зіставлення з пам'ятками інших слов'янських, частково — з пам'ятками суміжних неслов'янських мов, у яких уже існувала практика позначати наголос і які можна використати для подальшого вивчення української акцентної системи. Водночас треба взяти до уваги, що не виключено й помилкове позначення місця наголосу писарями. Зазначимо, що для дослідження історії українського наголосу цінними є праці І.І. Огієнка, В.Г. Склярєнка, З.М. Веселовської, В.Б. Задорожного, В.Ю. Гальчук, І.Ю. Гальчука, К. Тішечкіної.

По-третє, чи брати до уваги парокситонне наголошення в окремій словоформі (словоформах), чи тільки у всій словозмінній парадигмі? Зазначимо, що в монологічному діалектному мовленні представлено не всю словозмінну парадигму. Для відтворення всієї словозмінної парадигми необхідно залучати й питальник.

Вважаємо, що доцільно аналізувати парокситонне наголошення, виражене в усій словозмінній парадигмі та в окремій словоформі. Водночас зауважимо, що не зовсім погоджуємося з думкою І.І. Огієнка про те, що наголос у словозмінній парадигмі нерухомий, залишається на тому самому сегменті, що й у вихідній формі [11: 11]. Адже є відмінкові форми, які за ознакою наголосу випадають зі словозмінної парадигми, зокрема: форма Зн. відм. одн. двоскладових іменників -а основ (у відмінкових формах одн. наголос на закінченні, крім форми Зн. відм.): *руку, ногу, воду, борду, борзду, голву, сторну*⁵; форма М. відм. одн. односкладових іменників чол. р. та жін. р. (у відмінкових формах одн. наголос на корені, крім форми М. відм.): *ў гнойу, ў диму, ў т'іні*; форма Р. відм. мн. дво-, трискладових іменників жін. р. (у відмінкових формах мн. наголос на флексії або корені, крім форми Р. відм. мн.): *доушчок, д'івок, дружчок, ж'інок, качок, лижок, мисок, свашок, фл'ешок, хусток, ш'епок, йабл'ін'ок; йал'івок, не^в'істок, сорочок, сукен'ок* та ін.

По-четверте, який аспект в аналізі брати до уваги — фонетичний чи морфологічний?

Адже наголос у таких словах, як *робме / роб'імо* і под. з фонетичного погляду однаковий, бо стоїть на другому складі від кінця слова, а з морфологічного — різний, оскільки стоїть на різних морфемах — корені і суфіксі.

⁵ Приклади наводимо зі спостережень над акцентною системою бойківських говірок.

Проаналізувавши зазначені проблеми в аналізі парокситонного наголошення, ми дійшли таких висновків:

1. Наголос — складне явище, яке може стосуватися складу, морфеми. Тому характеристику парокситонези на тлі вільного рухомого наголосу в українському мовному просторі доцільно проводити шляхом поєднання фонетичного і морфологічного аспектів. Взявши до уваги фонетичний і морфологічний аспекти, необхідно виділяти парокситонезу у дво-, три- і більше складових словах; а також парокситонне наголошення різних морфем — префікса, кореня, суфікса, закінчення.

Акцентно-фонетичний і акцентно-морфемний аналіз застосували автори колективної монографії «Морфемна структура слова»; такий підхід сприяв з'ясуванню взаємозв'язку наголосу і фонетичних процесів з морфологічними особливостями словозміни.

2. Будь-яку реалізацію наголосу на другому складі з кінця слова пропонуємо вважати парокситонезою, при цьому розрізняти види парокситонези за наповненістю в парадигмі: а) повна парокситонеза — це та, яка виявлена у всій словозмінній парадигмі, напр.: одн. *вода* — *води* — *вод'і* — *воду* — *водоу* — *в:од'і*, мн. *води* — *вод'іу* — *водам* — *води* — *водами* — *в:одах*; одн. *коза* — *кози* — *коз'і* — *козу* — *козоу* — *на коз'і*, мн. *кози* — *коз'іу* — *козам* — *кози* — *козами* — *на козах*; б) неповна, чи часткова, — виявлена тільки в окремих формах (чи формі), напр.: парокситонне наголошення у формі Зн. відм. одн. *руку*, *ногу*; у новому фонетичному слові *мене* — *до мене*, *ніч* — *наніч*, *хрест* — *наўхрест* (скласти руки), *Петра́* — *на Пётра* 'релігійне свято'.

Умовно можна вважати повною парокситонезу із нерухомих і рухомих наголосом у словозмінній парадигмі в таких словах: а) із двоскладовим закінченням у формах Д. відм. одн., О. відм. мн., напр.: *хлопець* — *хлопці'ови*, *води* — *водами*, *ровер* — *роверови* — *роверами*; б) односкладових іменників, займенників у формі Н. відм. одн, напр.: одн. *віл* — *вола...*, *хлоп* — *хлопа ...*; *мій* — *мого ...*; в) дієслів у формі наказового способу, пор.: *под'* — *под'те* тощо.

3. Вважаємо, що доцільно розрізняти парокситонезу нерухомих і рухомих: — нерухома парокситонеза — наголос завжди на тому самому сегменті слова і з погляду фонетичного, і морфологічного аспектів, напр.: *вода*, *коза* (із фонетичного аспекту — наголос на другому складі з кінця слова, із морфологічного — на корені);

— рухома парокситонеза, яка виникла внаслідок морфологічної рухомості, — наголос у відмінюванні стоїть на другому складі від кінця слова, але на різних морфемах, пор.: *налиц* — *пал'цима*, *пót'ік* — *пото́ку*, *зладіти* — *зладіу*.

4. Оскільки парокситонеза може функціонувати як у непохідних, так і в похідних словах, то очевидним є те, що дослідження парокситонези для непохідних і похідних слів треба здійснювати окремо, оскільки для непохідних слів схема наголосу і місце наголосу в межах основи є особливою ознакою окремого слова, яка з формального погляду не зумовлена

іншими його характеристиками. На відміну від похідних слів для непохідних немає загальних обмежень щодо вибору можливих схем наголошення [5: 22]. Більше того, саме непохідні лексеми зберігають риси давніших акцентних типів, а тому можуть слугувати базою для реконструкції давнішого стану наголошення.

5. Мова загалом й акцентний рівень зокрема — це система, в якій відбуваються зміни. Критеріями в з'ясуванні питання: «Чи явище парокситонези на тлі вільного, рухомого наголосу є стабільним, чи занепадає в українському мовному просторі?» можуть слугувати вікова характеристика мовців; функціонування парокситонного наголошення в нових словах. Не менш важливим також є з'ясування функціонування парокситонези у словах різних за походженням — питомих і запозичених.

6. Парокситонеза може виконувати функцію стилістичного маркера, напр.: *зоше́ти, професо́ри* (такий наголос навмисне вживають для виділення заниженої оцінки).

Пропонуємо укладати визначення парокситонного наголошення — фіксований наголос на другому складі з кінця слова, який може функціонувати як постійна парокситонеза та парокситонеза на тлі вільного рухомого наголосу.

Ми свідомі того, що певні пропонувані шляхи, методи дослідження парокситонези на тлі вільного рухомого наголосу можуть бути дискусійними.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АУМ* — Атлас української мови: в 3 т. — Т. 1–3. — К., 1984–2001.
Грінченко — Грінченко Б. Словарь української мови. В чотирьох томах. — Т. 1 — 4. — К., 1907 — 1909.
Желехівський — Желеховский Е., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь. — Л., 1886.

1. *Бевзенко С.П.* Українська діалектологія / Бевзенко С.П. — К., 1980. — 248 с.
2. *Винницький В.М.* Українська акцентна система : становлення, розвиток / Винницький В.М. — Л., 2002. — 578 с.
3. *Винницький В.М.* Про українську дієслівну парокситонезу / В.М. Винницький // Мовознавство. — 2008. — № 4 — 5. — С. 40 — 54.
4. *Гриценко П.Ю.* Лемківський говір / П.Ю. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. Видання третє, зі змінами і доповненнями. — К., 2007. — С. 322–324.
5. *Зализняк А.А.* От праславянской акцентуации к русской / Зализняк А. А. — М., 1985. — 432 с.
6. *Кобирилка Г.С.* Літературно-діалектна взаємодія південно-західних говорів та питання норми на акцентному рівні / Г.С. Кобирилка // Мовознавчі студії. Випуск 3. — Дрогобич, 2010. — С. 129–138.
7. *Коць-Григорчук Л.М.* Український парокситонічний наголос / Л.М. Коць-Григорчук // Другий міжнародний конгрес україністів. — Л., 1993. — С. 92.
8. *Коць-Григорчук Л.М.* Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору / Коць-Григорчук Л.М. — Нью-Йорк — Л., 2002. — 268 с.
9. *Курилович Е.* Структура морфем / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. — М., 1962. — С. 76–77.
10. *Марчук Н.Й.* Дієслівні форми української літературної мови в їх зв'язках з народними говорами / Н.Й. Марчук // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. — К., 1977. — С. 154.

11. *Митрополит Ларіон*. Українській літературний наголос. Мовознавча монографія / Митрополит Огієнко. — Вінніпег, 1952. — 304 с.
12. *Михальчук К.П.* Нарѣчя, поднарѣчя и говоры Южной России в связи с нарѣчием Галичины / К.П. Михальчук // Труды этнографической экспедиции в Западнорусский край. — Т. 7. — В. 1. СПб, 1872. — С. 453–512.
13. Морфемна структура слова / Грязнухіна Т.О., Клименко Н.Ф., Комарова Л.І., Муравицька М.П., Пешак М.М. — К., 1979.
14. *Панькевич І.* Нарис історії українських закарпатських говорів. Ч. 1. Фонетика / Панькевич І. — Прага, 1953. — 549 с.
15. *Пиртей П.* Лемківські говірки. Фонетика і морфологія / Пиртей П. — Горлиці, 2013. — 199 с.
16. *Шило Ф.Т.* Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Шило Ф.Т. — Л., 1957. — 174 с.
17. *Stieber Z.* Atlas jkzykowy dawnej Jemkowszczyzny / Stieber Z. — Jyдц, 1956–1964. — Т. 1–7.
18. *Topolińska Z.* Z Historii Akcentu Polskiego od wieku XVI do dziś / Topolińska Z. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1961.

Статтю отримано 14.01.2016

Halyna Kobyrnka

Institute of the Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

METHODS OF PAROXYTONE ANALYSIS AGAINST A BACKGROUND OF MOVABLE ACCENT IN UKRAINIAN DIALECTS

In the Ukrainian dialectal space paroxytone is a special feature of the Lemko dialects. The study shows that fixed accent on the second syllable from the end of some words, grammatical forms functions in the Ukrainian Northern, South-Eastern and South-Western dialects. The problems that appear during paroxytone study against a background of movable accent in the Ukrainian dialects are outlined, in particular, what paroxytone is, whether any implementation of accent on the second syllable from the end of words is paroxytone, what aspect to take into account in study — the phonetic or morphological, the Ukrainian accent is movable or not. The criteria for solving the question: “Is the phenomenon of paroxytone against a background of movable accent stable or reduced in the Ukrainian language space?” were defined, the methods of paroxytone researching against a background of movable accent in the Ukrainian dialects were proposed, the definition of paroxytone accent was specify — fixed accent on the second syllable from the end of the word that can function as a permanent paroxytone and paroxytone against a background of movable accent in the Ukrainian dialects.

Key words: *movable / fixed accent, paroxytone, phonetic / morphological aspect of research, syllable, dialect, dialectal space.*